

Аналіз стану та зауваження щодо виконання Україною положень статті 30 Європейської соціальної хартії (переглянутої)

Однією з найбільш гострих й потенційно небезпечних проблем сучасного українського суспільства громадська організація «Правозахисна організація «Спільна Мета» вважає проблему СОЦІАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ.

Наразі можна впевнено констатувати, що **державні дослідження рівня соціального відчуження в Україні не проводяться**. Не розроблено методологію та критерії оцінки соціального відчуження, **відсутня жодна цілеспрямована державна політика щодо подолання цього негативного й суспільно небезпечного явища**.

Громадські соціологічні дослідження Київського міжнародного інституту соціології, найновіші з яких, нажаль, сягають 2004 року, вказують на зростання протягом 1992-2004 рр. частки населення, яке втратило життєво важливі соціальні зв'язки з оточуючими людьми і відчувало відчуження від решти суспільства (ситуація соціальної ексклюзії). Зокрема, на запитання *«Коли Ви потрапляли в скрутне становище і хтось міг Вам допомогти, як часто Вам тоді допомагали?»* у 1992 році відповіли *«Ніколи»* 5,1% міського дорослого населення, у 2003 - 14,2%; серед селян — 20,5%. Звідси фахівці КМІСу у 2003 році зробили висновок, що загальна міжособистісна соціальна ексклюзія в цілому складала понад 16%.

Разом з тим інша статистика, наприклад збільшення чисельності громадян, які не бажають брати участь у політичному житті суспільства, виборах, соціальних заходах, свідчить про очевидне подальше зростання рівня соціального відчуження.

Але проблема соціально відчуження актуальна не лише в Україні, але й для усього європейського простору. Саме тому країни-члени Ради Європи приймаючи Європейську соціальну хартію включили до неї статтю 30 спрямовану на запобігання та боротьбу з цим негативним соціальним явищем.

Статтею 30 Європейської соціальної хартії (ратифікованої в Україні Законом України №137-V від 14.09.2006) встановлено що:

З метою забезпечення ефективного здійснення права на захист від бідності та соціального відчуження Сторони зобов'язуються:

а) у рамках загального та узгодженого підходу **вживати заходів** для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації **СОЦІАЛЬНОГО ВІДЧУЖЕННЯ** або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги;

б) переглядати ці заходи з метою їхнього коригування у разі необхідності.

При цьому в Поясненнях Європейського комітету з соціальних прав деталізовано, що для виконання положень статті 30 Європейської соціальної хартії держави-сторони мають вживати належні заходи для *«сприяння подоланню перешкод особами, які проживають або ризикують опинитися у ситуації соціального відчуження та бідності, а також їх сім'ям, та доступу до фундаментальних соціальних прав, зокрема, зайнятості, житла, навчання, освіти, культури, соціальної та медичної допомоги.*

Заходи мають покращувати доступ до соціальних прав, процедур та управління виплатами та послугами, інформації щодо соціальних прав та відповідних виплат, подолання психологічних та соціально-культурних перешкод до цих прав».

Державою мають виділятися адекватні ресурси для реалізації соціальних прав. При цьому *«соціальні партнери та громадське суспільство повинні брати участь у формулюванні, оцінці та прийнятті заходів».*

В Міжнародному пакті з економічних, соціальних та культурних прав (1966 рік), що став основою для створення Європейської соціальної хартії, також гарантовані фундаментальні соціальні права.

За визначенням ЮНЕСКО соціальне відчуження, воно ж соціальна ексклюзія - це ситуація в якій індивіди та групи не мають можливості користуватися соціальним правами, виконання котрих гарантується їм міжнародними, національними та місцевими нормативно-правовими актами. Соціальна ексклюзія тісно пов'язана з проблемами бідності та мінімального життєвого рівня.

У найзагальнішому вигляді соціальне відчуження концептуалізується як брак участі в основних аспектах діяльності суспільства. Фахівці КМІСУ визначають соціальне відчуження, як стан при якому втрачаються життєво важливі зв'язки з оточуючими людьми.

1. Право на працю (зайнятість)

Право на працю є одним з основних особистісних і соціальних прав, які гарантують Конституція України і міжнародні договори.

Зміст права на працю полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України).

До того ж Конституція передбачає кілька додаткових гарантій, прямо пов'язаних із здійсненням індивідуального права на працю (ст. ст. 43, 45 і 46):

- право на рівні можливості у виборі професії та роду діяльності;
- право на участь у програмах професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки;
- право на належні, безпечні й здорові умови праці;
- заборона використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах;
- право на відпочинок, що передбачає законодавче надання днів щотижневого відпочинку, відпочинку в святкові дні, оплаченої щорічної відпустки, що не може бути менше мінімального строку,

скороченого робочого дня для окремих професій і виробництв, а також скороченої тривалості роботи в нічний час;

- право на заробітну плату в розмірі не нижче встановленого законом і на своєчасне одержання заробітної плати;
- право на захист від незаконного звільнення;
- право на соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, безробіття з не залежних від громадянина обставин та в інших випадках, передбачених законом, за умови, що розмір соціальних виплат не може бути нижчим встановленого законом прожиткового мінімуму.

Інформація від центральних та місцевих органів виконавчої влади, моніторингові спостереження, повідомлення засобів масової інформації дають підстави стверджувати, що право людини на працю в Україні реалізується не в повному обсязі, а доступ до нього далеко не в повній мірі забезпечується державою.

У Загальній декларації прав людини (ст.23) проголошується, що кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне існування людини та її сім'ї. На жаль, в Україні ще не вдалося забезпечити цю загальнолюдську і конституційну вимогу, і рівень мінімальної зарплати залишається значно меншим за прожитковий мінімум.

Попри поліпшення ситуації із зайнятістю громадян та зі зменшенням заборгованості із заробітної плати стан дотримання права громадян на працю, на жаль, залишається незадовільним.

В умовах ринкової економіки держава обов'язково повинна вживати більш активних заходів з метою захисту громадян від безробіття.

В 2006 році 78,5% українців в усіх регіонах країни під час проведення соціологічного дослідження дослідницьким центром економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова на запитання „Чи додержуються конституційні права на працю?” відповіли: „Ні”.

Так, за результатами соціологічного опитування населення України працівниками місцевих органів статистики, підпорядкованих Державному комітету статистики України, на запитання, чи захищені працівники на їхніх підприємствах від несправедливого звільнення, 33% відповіли, що ні.

У 2007 р. серед осіб працездатного віку рівень безробіття становив 6,9% економічно активного населення відповідного віку.

Послугами служби зайнятості протягом 2007 р. скористалися 2 419,7 тис. осіб. На обліку в державній службі зайнятості станом на кінець 2007 р. усього перебувало 660,3 тис. незайнятих громадян (біля 3% працездатного населення).

Зареєстроване безробіття у вересні 2008 році склало 513,6 тис. осіб.

Для забезпечення тимчасової зайнятості та соціального захисту непрацюючого населення було організовано оплачувані громадські роботи, у яких протягом першої половини 2008 р. брали участь 225 тис. незайнятих громадян.

Кількісний показник претендентів на одне робоче місце протягом склав 3 особи.

Сума заборгованості із виплати заробітної плати склала 721,8 млн. грн.

Середня заробітна плата в середині 2008 року склала 1707 грн. (біля 230 євро), мінімальна – 525 грн. (біля 70 євро), а середній рівень допомоги по безробіттю - 424,46 грн. (біля 57 євро). При тому, що прожитковий мінімум для працездатних осіб відповідно до Закону №107 – VI від 28.12.2007 з 1.10.2008 складає 669 грн. (біля 90 євро). Зрозуміло, що такі суми заробітної плати у розмірах нижче прожиткового мінімуму не в змозі задовольнити навіть частково соціально-побутові потреби тимчасово безробітних осіб.

Невідповідність попиту на робочу силу її пропозиції у професійному кваліфікаційному та територіальному розрізі зумовлює високий рівень міжрегіональної диференціації безробіття. Так, навантаження незайнятого населення, яке звернулося за сприянням у працевлаштуванні до державної

служби зайнятості, на 1 вересня 2008 р. становило від 0,1 особи у м. Києві до 13 осіб у Івано-Франківській області.

Викликає стурбованість стан додержання права на працю найбільш незахищених верств населення. Так, навіть маючи високий професійний рівень, багато жінок не в змозі знайти роботу. Станом на вересень 2008 р. на обліку у службі зайнятості перебували 318 тис. безробітних жінок, в той час як кількість чоловіків склала 195,6 тис. осіб.

Як свідчить аналіз безробіття населення за віковими групами, проведений Держкомстатом України, проблема безробіття гостро постає перед молоддю, яка порівняно з іншими віковими групами є найменш конкурентоспроможною на ринку праці. Проблеми, які супроводжують молодь, поглибилися через те, що з переходом до ринкової системи економіки знизився рівень соціального захисту цієї вікової групи.

Нині засоби масової інформації публікують багато оголошень, запрошуючи на роботу. Та зазвичай нижче в оголошенні наводяться й умови роботодавців. Переважно ставиться вимога: мати досвід роботи за фахом (або в цій галузі) не менше двох трьох років, володіти персональним комп'ютером та іноземною мовою, вимагаються знання та певні навички, для отримання яких потрібно внести відповідну плату. Досить часто роботодавці просять і закордонний паспорт, і посвідчення водія, а інколи – і власний автомобіль. Все це здебільшого недосяжні для молодих людей речі.

Гострою залишається проблема дипломованої молоді, яка намагається влаштуватися на роботу. Значна частина випускників упродовж одного двох років не може влаштуватися на роботу за спеціальністю. Причинами такої ситуації можна назвати дисбаланс на ринку праці, відсутність механізму взаємодії систем професійної та вищої освіти з системою праці, недоліки при формуванні державного замовлення. Така ситуація призвела до того, що останніми роками працевлаштування випускників юридичних, економічних факультетів, фахівців у сфері торгівлі стає досить проблематичним. Сучасному

ринку праці необхідні інженери, працівники робітничих професій, проте пропозиція таких працівників є нижчою за попит.

Конвенція Міжнародної Організації Праці №131 «Про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країни, що розвивається» ратифікована Україною з обмеженнями, що дозволяє встановлювати мінімальну заробітну плату без урахування міжнародних стандартів і без наукового та техніко-економічного обґрунтування.

Виплата громадянам України заробітної плати, нижчої за прожитковий рівень, є грубим порушенням їхніх прав. Низька заробітна плата є також однією з головних причин бідності в Україні та порушує вимоги ст.48 Конституції України, згідно з якою кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Болючим питанням залишається порушення прав громадян на своєчасну оплату праці. Законодавство про працю передбачає, що заробітна плата виплачується працівникам регулярно, у терміни, встановлені колективним договором, але не рідше двох разів на місяць. На жаль, зазначена правова норма виконується не завжди.

Особливе занепокоєння викликає стан дотримання законодавства про працю роботодавцями – керівниками підприємств недержавної форми власності, серед яких є немало таких, які ігнорують трудове законодавство. Власники примушують працювати найманих осіб по 12–16 годин на добу, виплачуючи при цьому мізерну заробітну плату, часто у розмірі, набагато нижчому від встановленої законом мінімальної заробітної плати, або не виплачують зовсім.

Робота працівників без укладання передбачених законодавством трудових договорів означає, що немає жодних гарантій щодо розміру зарплати, безпеки праці, захисту від незаконного звільнення. Людина перетворюється у безправного раба, якого можна у будь-який час звільнити з підприємства, навіть не розрахувавшись. Однак люди через бідність, матеріальну скруту, правову

необізнаність погоджуються на таку, практично нелегальну роботу в будівництві, торгівлі, сфері обслуговування, сільському господарстві та інших галузях. За відсутності трудового договору держава не може ефективно проконтролювати дотримання законодавства про працю, а працівники позбавлені прав на соціальний захист та пенсійне забезпечення.

Одним із негативних явищ у сфері оплати праці є тінізація заробітної плати, тобто її виплата в “конвертах”, нелегально. Виплачуючи заробітну плату в конвертах, роботодавці залишають своїх працівників без належного захисту у випадку непрацездатності й прирікають їх на мізерну пенсію у майбутньому.

Поширені також факти нецільового використання та розкрадання бюджетних коштів; мають місце випадки, коли за наявності прибутку заробітна плата працівникам підприємств не виплачується або виплачується у неповному обсязі, з затримками, чи на заниженому рівні.

На виробництві продовжують мати місце факти порушення права людини на належні, безпечні й здорові умови праці. За даними опитування, проведеного Держкомстатом України, у 26% працюючих оцінювали умови своєї праці як небезпечні, а серед працівників промисловості – 37% до зайнятих у цій сфері.

За даними Українського інституту соціальних досліджень в Україні існує нелегальна дитяча праця в тяжких умовах із порушенням норм трудового законодавства. Згідно із результатами останнього оцінювання МОП, проведеного в 2006 році, найгірші форми дитячої праці в Україні поширені у сільському господарстві, вуличній торгівлі, на неофіційних вугільних копальнях, в барах та нічних клубах, секс-індустрії та в інших нелегальних видах діяльності.

На підставі наведеного можна зробити висновок, що в Україні стан дотримання прав громадянина на працю є незадовільним.

Можна констатувати, що мільйони громадян України не мають реальної можливості повною мірою реалізувати своє право на працю. Залишається високим рівень безробіття, стурбованість викликає стан зайнятості жінок та

молоді. Низький рівень заробітної плати (часто нижче прожиткового мінімуму) та заборгованість по ній змушує громадян шукати можливість працевлаштування за кордоном. В таких умовах держава має вжити рішучих заходів для подолання проблем у сфері дотримання прав людини на працю.

Рекомендації:

- державна політика в сфері трудового регулювання має бути приведена у відповідність до законодавства України та міжнародних зобов'язань в сфері прав людини;
- необхідно ратифікувати Конвенцію Міжнародної Організації Праці №131 про встановлення мінімальної заробітної плати в повному обсязі й без застережень;
- вжити заходів щодо поступової ліквідації безробіття передусім за рахунок створення нових робочих місць в традиційних галузях господарства – сільському господарстві, транспорті, сфері послуг;
- прискорити погашення заборгованості із заробітної плати;
- посилити державний контроль за додержанням законодавства про працю на підприємствах як державного, так і недержавного секторів економіки, повною мірою застосовувати правові важелі притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності посадових осіб, які грубо порушують конституційне право громадян на своєчасну та в повному обсязі виплату винагороди за працю, дотримання безпечних умов праці;
- розробити спеціальні програми професійного перенавчання та сприяння зайнятості жінок й молоді та механізми контролю за їх реалізацією;
- для поліпшення ситуації з працевлаштування молоді органам влади із залученням роботодавців і навчальних закладів необхідно невідкладно виробити механізми вивчення та прогнозування попиту кваліфікованих

- кадрів, взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці, удосконалити формування та розміщення державного замовлення;
- встановити мінімальний розмір допомоги по безробіттю на рівні прожиткового мінімуму;
 - ліквідувати тіньову зайнятість населення;
 - підвищити безпеку робочої праці, особливо в гірничій, будівельній, металургійній та транспортній галузях промисловості;
 - відновити соціальний діалог між роботодавцями та найманими працівниками через підвищення статусу профспілок;
 - невідкладно прийняти законодавчий акт, який захистив би права працівників збанкрутілих підприємств на одержання заборгованості із заробітної плати;
 - посилити правову освіту населення через засоби масової інформації щодо способів захисту права на працю.

2. Право на житло

У Європейській соціальній хартії в ст. 31 ч. II дається більш точне визначення заходів, які повинні бути забезпечені урядом для забезпечення права на житло:

- доступ до нормального й доступного житла;
- скорочення безпритульності й політика в області житла, орієнтована на всі малозабезпечені групи населення;
- процедури по обмеженню насильницького виселення для забезпечення стійкого перебування у власнім житлі;
- рівний доступ мігрантів до соціального житла й пільгам на житло;
- будівництво житла й пільги на житло, пов'язані з потребами родини.

У Хартії також підкреслюється, що користування правом на житло повинне бути забезпечене без дискримінації за якою-небудь ознакою.

Ці зобов'язання підкреслюють необхідність для урядів розробляти прозору стратегію в сфері житла, у якій були б визначені завдання, пріоритети й відповідне фінансування. Така стратегія повинна опиратися на міцну основу національного законодавства.

Житло — одна з основних матеріальних умов життя людини. Потреба людини в житлі виникає з моменту її народження, зберігається протягом усього життя і припиняється після смерті. Отже, задоволення потреби людини в житлі — дуже важливе соціальне завдання. Забезпеченість громадян певної країни житлом є одним із найконкретніших показників добробуту всього народу.

Житловий кодекс Української РСР, прийнятий 30 червня 1983 року, та Правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов і надання їм жилих приміщень в Українській РСР, затверджені 11 грудня 1984 року, вже не в змозі належним чином забезпечити реалізацію громадянами України права на житло.

Житлове законодавство — чи не єдина галузь у правовій системі України, яка не зазнала серйозних змін і де не відбулося оновлення законодавства, що б регулювало житлові правовідносини на принципово нових засадах у ринкових умовах. Вкрай актуальним питанням на сьогодні є розробка і прийняття нового житлового законодавства, оскільки проблеми забезпечення громадян житлом були і лишаються соціально вагомими і нагальними у суспільстві.

Для прикладу, за стандартами Організації Об'єднаних Націй забезпеченість житлом на одну особу має становити 30 кв. м.¹

В Україні ж право на житло вважається забезпеченим лише тоді, коли громадянин України має житло, що відповідає установленим нормам і придатне для проживання. Стаття 47 Житлового кодексу УРСР встановлено норму жилої площі в розмірі 13,65 квадратного метру на одну особу. Більше того Постановою Кабінету міністрів України №219 від 19 березня 2008 р. «Про

¹ Нудельман В. Дев'ята цивілізація // Дзеркало тижня. — 2007. — №16-17. — С.18

встановлення тимчасових мінімальних норм забезпечення соціальним житлом» встановлені такі тимчасові мінімальні норми забезпечення соціальним житлом:

- у соціальних гуртожитках для проживання сімей та одиноких громадян у розмірі 6 кв. метрів житлової площі на одну особу;
- у квартирах, садибних (одноквартирних) будинках із житлового фонду соціального призначення у розмірі 22 кв. метрів загальної площі на сім'ю із двох осіб і додатково 9,3 кв. метра загальної площі на кожного наступного члена сім'ї.

У середньому на одного жителя України припадає 22,6 кв. м житлової площі. Для порівняння: в Угорщині показник реального забезпечення житловою площею одного жителя країни складає 39 кв. м, у Німеччині – 47 кв.м., у США – 60 кв.м.²

За відсутності такої житлової площі та наявності потреби в соціальному захисті громадянин визнається таким, що потребує покращення житлових умов і згідно з чинним законодавством може претендувати на одержання відповідного житла, яке надається за правом найму державою чи органами місцевого самоврядування безоплатно, або на забезпечення себе і своєї сім'ї житлом за власний кошт, але за доступну плату.

Незабезпеченість населення житлом продовжує залишатися гострою соціальною проблемою. Скрутні економічні обставини, труднощі з бюджетним фінансуванням житлового будівництва не дають можливості своєчасно забезпечувати житлом навіть тих громадян, які мають право на першочергове його отримання за рахунок держави.

Низький рівень доходів населення, високі відсоткові ставки на кредити під купівлю житла за нинішнього рівня цін на квартири унеможливають для більшості громадян України самостійне розв'язання своїх житлових проблем.

² За даними незалежного аналітичного агентства «Главред» - <http://ua.glavred.info/print.php?article=/archive/2007/09/25/153110-3.html>

В Україні понад 1,3 млн. сімей перебувають у черзі на житло, набагато більше потребують його поліпшення, адже практично третина населення проживає в незадовільних умовах. 116 тис. квартир в Україні є комунальними, де проживають кілька сімей, 4 млн. кв. м. житла віднесено до категорії старого та аварійного, майже 15 млн. кв. м. житла знаходиться в 5-ти поверхових великопанельних будинках першого покоління, забудови 60-70-х років, які підлягають реконструкції.³

Щороку отримують житло лише 20 тис. черговиків, або 1,8% загальної кількості⁴. Це означає, що “середньому” черговику доведеться чекати на житло майже 60–70 років!

Тільки 8–10% українських сімей були, до економічної кризи 2008 року, спроможні виконувати зобов'язання за іпотечними кредитами, які надаються комерційними банками. Наразі ж іпотечне кредитування взагалі зупинене банками. Біля 40 тисяч українців, які вклали кошти в будівництво житла великими будівельними компаніями не отримали його вчасно й невідомо коли зможуть отримати, адже більшість будівництв в країні зупинене в зв'язку з економічною кризою.

Треба наголосити на декларативності проголошеного конституційного права громадян на житло, тому що до цього часу державою не створено ефективного механізму забезпечення житлом, насамперед соціально незахищених верств населення.

Відсутня єдина державна стратегія та система дієвого контролю за виконанням державних програм щодо забезпечення житлом окремих верств населення, зокрема військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, постраждалих

³ "Чи будемо з житлом?", газ. "Урядовий кур'єр", №181-182 від 26 вересня 1996 р.

⁴ Доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні.

внаслідок Чорнобильської катастрофи, депортованих тощо – тих, кому чинним законодавством надані відповідні пільги.

В кінці грудня 2004 року ухвалою уряду було створено Державну іпотечну установу (ДІУ) в статусі державної компанії. Перед цією структурою було поставлено завдання здешевити банківські іпотечні кредити шляхом рефінансування банків і тим самим зробити ці кредити доступнішими широким верствам населення. Але реальна діяльність цієї організації залишається низькоефективною. По приблизним підрахункам з урахуванням коштів, якими оперує ДІУ, з її допомогою щорічно зможуть вирішити проблеми з житлом приблизно 4-5 тис. сімей. У порівнянні з кількістю черговиків це просто крапля в морі. Крім того, засоби масової інформації неодноразово оприлюднювали інформацію про непрозорі схеми використанні державних коштів цією державною установою.

Ступінь забезпеченості молоді житлом в Україні на сьогодні є дуже низьким: тільки 33% молодих родин живуть в окремих квартирах (для всіх родин цей показник складає 56,3%), 11% проживають у комунальних квартирах, 14% наймають квартиру, 10% живуть у гуртожитках, 1% – у непристосованих приміщеннях. Близько 31% молодих родин узагалі не забезпечені житлом⁵.

З 2,5 млн. молодих родин в Україні близько 800 тисяч мають потребу в поліпшенні житлових умов. У той же час саме в цих родинах народжується до 80% дітей. Тому вирішення житлових проблем молодих родин – це один з головних шляхів вирішення демографічних проблем.

Головною діючою особою у всьому, що стосується молодіжного кредитування, є Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. Але ефективність його діяльності також є надзвичайно низькою. По-перше, отримати кредит на житло через Фонд практично неможливо -

⁵ За даними Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву

вимоги до претендентів на кредит надзвичайно складні, що в свою чергу породжує корумпованість чиновників, які визначають черговість отримання кредитів. По-друге, сам Фонд знаходиться у скрутному фінансовому становищі і затримує компенсаційні виплати комерційним банкам.

Взагалі, ситуація з іпотечним кредитуванням в країні невтішна. У розвинених країнах обсяг іпотечного кредитування становить 40–75% ВВП, у країнах, що розвиваються, — близько 20% ВВП, а в Україні цей показник ледве сягає 2%.⁶ Причин для такого повільного розвитку національної іпотеки дуже багато, від неузгодженості законодавчої бази і до низького рівня життя в країні.

Зростання цін на житло стає неконтрольованим. Вважається, що в нормальному становищі справ заробітна плата однієї людини повинна бути на рівні не менше вартості 1 кв. метра площі або 12 кв. у рік. У 2000-2002 р. середня київська сім'я на свій річний прибуток була спроможна придбати 8-8,5 кв. метрів житла. До 2006 «купівельна спроможність» річних прибутків знизилася до 4,3 кв. метрів, а до середини 2007 р. — до 3,8 кв. метрів нерухомості.⁷ І це без урахування витрат на харчування, одяг, освіту і медицину. З урахуванням цього, середня столична сім'я, прибутки якої значно вищі регіонального рівня, може за рік побудувати не більше 1 кв. метра житла, тобто середню квартиру - за 40-60 років.

Особливі запити відносно житла є в людей з обмеженими можливостями. Політика виведення цих осіб з лікувальних установ і перехід людей з обмеженими можливостями до життя в громаді в усе більшому ступені вимагає надання доступного й безпечного житла за прийнятними цінами. Багато з цих осіб залишаються в жахливих умовах установ, які не дозволяють їм жити повним життям і розбудовувати свою особистість.

Доступ до нормального житла є, однак, не тільки проблемою для меншостей і найбільш уразливих груп. Відсутність стабільності на ринку житла

⁶ Наталія Задерей «Іпотека для бідних» Український діловий тижневик "Контракти" / № 18 від 03-05-2004

⁷ <http://www.kraina.org.ua/index.php?pageid=14>

може мати глибокі наслідки й для більш широких верств населення. Зміни на ринку житла можуть мати вкрай негативні наслідки для людей з низькими доходами, а програми містобудування іноді нав'язують без належної поваги до жителів районів такої забудови.

Спад в обсягах будівництва соціального житла також змушує багатьох людей з низькими доходами наймати дороге житло або брати іпотечні кредити під високий відсоток. У таких випадках доходи, що залишаються після витрат на житло, можуть бути недостатніми для того, щоб покрити інші необхідні життєві потреби. Для прикладу, за даними державного комітету статистики середня заробітна плата в м. Києві у вересні 2008 року склала 3181 грн., а середня вартість оренди 1-3 кімнатних квартир дорівнює 855 доларам (4463,1 грн.) за квартиру в місяць (дані за вересень-жовтень)⁸.

Неналежні житлові умови підривають і користування правами на освіту, охорону здоров'я й зайнятість. Це може привести до замкненого кола позбавлень і лих, закріплюючи тим самим ексклюзиву особи та її родини в соціальній сфері.

З огляду на ступінь соціальної нерівності, яка за ці роки збільшилася у кілька разів, можна зробити висновок, що ситуація з забезпеченістю житлом за ці роки в Україні погіршилась й держава не забезпечує ефективного доступу до житла від 10 до 40 відсоткам українців.

Рекомендації.

1. Провести реформу житлового законодавства України та прийняти новий житловий кодекс в Україні;
2. Покращити стан забезпеченості житлом соціально незахищених верств населення;
3. Підвищити ефективність Державної програми забезпечення молоді житлом, забезпечити її належне фінансування;

⁸ Київська муніципальна газета «Хрещатик» 27 жовтня 2008 року. - №195 (3411)

4. Посилити контроль над розподілом коштів через Державну іпотечну установу та Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву;
5. Вжити конкретних заходів щодо попередження безпритульності, по забороні на довільне й насильницьке виселення, на забезпечення мінімального стандарту умов життя;
6. Забезпечити зростання обсягів будівництва соціального житла;
7. Удосконалити систему іпотечного кредитування. Забезпечити зниження вартості кредитів на житло (до 2-6% річних), збільшити терміни надання кредиту до 10-30 років, зменшити розмір застави;
8. Встановити державний контроль за ціноутворенням на ринку соціального житла;
9. Провести розслідування усіх випадків невиконання своїх зобов'язань будівельними організаціями. Посилити кримінальну відповідальність за шахрайство і свідомі ризики у цій галузі.
10. Забезпечити прозорість процедури виділення земельних ділянок для будівництва, закрити шляхи до зловживань та хабарництва при оформленні документації.

3. Право на професійну підготовку та освіту

Українська освіта та професійна підготовка переважно залишається архаїчною галуззю з не ринковими економічними відносинами. Навчальні заклади фінансуються не відповідно до потреб і нормативів витрат на навчання одного учня, а за бюджетним принципом – «скільки є коштів».

Керують шкільною освітою виключно державні структури — управління освіти. Освітнім асоціаціям та громадським радам дозволено лише імітувати елементи освітнього самоврядування; доступу до фінансових ресурсів регіону, міста, селища вони не мають. Здебільшого директор школи, керівник районної,

обласної освіти не є освітніми менеджерами. Школа, як і раніше, не має реального статусу автономії. Річний кошторис будь-якої школи складається та затверджується без її участі. Оскільки кошторисом узагалі не передбачено фінансування цілої низки статей шкільних видатків, школа однозначно провокується на роботу в «тіньовому секторі» та на нелегальне залучення коштів.

У той же час батьки, які вирішили віддати свою дитину до приватної школи, опиняються у досить дивному становищі, тому що сплачують за освіту своїх дітей двічі: уперше — через систему податків на утримання державних шкіл, які фінансуються з бюджету і в яких їхні діти не навчаються, і вдруге — безпосередньо приватній школі.

Аналіз законів та підзаконних актів про освіту справляє неоднозначне враження. Численні посилання в законах про освіту на майбутні постанови Кабінету Міністрів України, а також норми щорічних законів України «Про Державний бюджет» дають підстави не тільки для несвоєчасного або неповного їх виконання, але й для перегляду.

До головних проблем законодавства в сфері освіти фахівці відносять:

По-перше, що положення статті 53 Конституції України — «держава забезпечує доступність та безоплатність освіти», яке в законах України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту» перетворюється на «Громадяни України мають право на доступність та безоплатність освіти». А в «Положенні про загальноосвітній навчальний заклад», затвердженому постановою Кабміну, взагалі прописано, що «Головним завданням загальноосвітнього навчального закладу є забезпечення реалізації права громадян на загальну середню освіту». Правда, рішенням Конституційного суду України від 04.03.2004 р. щодо офіційного тлумачення положення ст. 53 Конституції України визначено: витрати на забезпечення навчально-виховного процесу повинні здійснюватися «на нормативній основі за рахунок коштів відповідних бюджетів у повному обсязі».

По-друге, у ст. 61 Закону «Про освіту» передбачено, що «держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі, не меншому 10% національного доходу». Нажаль наразі ця цифра складає не більше 5-7%.

По-третє, ст. 57 Закону «Про освіту» встановлює низку державних гарантій педагогічним працівникам, у тому числі «встановлення доплат спеціалістам, які працюють у системі освіти, до рівня середньомісячної заробітної плати в цілому по народному господарству» та «встановлення середніх посадових ставок педагогічним працівникам закладів освіти на рівні, не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості».

По-четверте, статті 12 та 14 Закону «Про освіту» говорять, що «Міністерство освіти України визначає мінімальні нормативи матеріально-технічного, фінансового забезпечення закладів освіти», а «місцеві органи державної виконавчої влади встановлюють обсяги бюджетного фінансування закладів освіти не нижче визначених Міністерством освіти мінімальних нормативів».

Як і кожна зареєстрована установа, тим паче бюджетна, школа працює згідно з річним кошторисом щомісячних доходів та видатків. Теоретично такий кошторис, з одного боку, повинен урахувувати абсолютно всі статті шкільних витрат, а, з другого боку, мати дохідну частину, яка забезпечує ці витрати. Коли дохідна частина більша за витратну, то створюється так званий профіцит, коли ж доходи менші, ніж витрати, то маємо «дефіцит» бюджету. Усе це — прописні економічні істини. Але оскільки держава не може дозволити собі кожній з 22,5 тис. шкіл України затвердити дефіцитний бюджет, то на практиці у кошторисі записуються видатки тільки за окремими, так званими захищеними, статтями — заробітна плата, відрахування до державних фондів та (останніми роками) комунальні послуги. Проти назви решти статей видатків загального фонду на

бланку типового кошторису — порожнє місце, нібито таких витрат у школі немає.⁹

За даними ЮНЕСКО, оприлюдненими в доповіді "Освіта для всіх до 2015" в листопаді 2007 року, в Україні близько 300 тисяч дітей молодшого шкільного віку не мають доступу до освіти. Невідомо, за який час обраховувалися ці дані, хоча більшість даних у цій доповіді наведено станом на 2005 рік. Проте ці дані заперечив Секретаріат Президента, котрий повідомив іншу інформацію. Так, згідно з даними Міністерства освіти і науки та Державного комітету статистики України, станом на 1 вересня 2006 року, кількість дітей від 6 до 18 років, які не здобувають повну загальну середню освіту, становить 46 395 осіб, з них – 11 925 дітей не відвідують освітні заклади за станом здоров'я, 13 999 – з інших причин. Видається, що дані органів влади істотно занижені, або у доповіді ЮНЕСКО йдеться не про просте відвідування школи, а якісне доручення до навчального процесу.

Професійно-технічна освіта.

Професійно-технічна освіта України переживає сьогодні не найкращі часи. За останні 15 років відбулося скорочення мережі майже на 300 державних навчальних закладів ПТО. Суттєво за цей час скоротилася і кількість учнів: з 647 тисяч у 1992 році до 450 тисяч у 2006 році. Така ситуація пояснюється майже повним ігноруванням проблем галузі з боку державних структур. Абсолютно очевидною є необхідність модернізації української системи профосвіти.

Навчальна база у переважній більшості ПТНЗ перебуває у вкрай незадовільному стані. В останні 15 років майже не здійснювався, крім комп'ютеризації, процес відтворення основних фондів. Припинилось будівництво об'єктів профтехосвіти. Обладнання та навчальна техніка на 80

⁹ Шухевич Ю. Економіка школи: пошук світла в тунелі безнадії//Дзеркало тижня. - № 2 (631) 20 — 26 січня 2007

відсотків морально і фізично застаріли, або взагалі вийшли з ладу¹⁰. Сподівання на те, що ця проблема вирішиться власними силами навчальних закладів, є абсолютно марними, а затягування з її вирішенням може призвести до повного руйнування системи профосвіти.

Ще однією проблемою є забезпечення навчальних закладів дидактичним матеріалом. Протягом останніх 10 років взагалі не видавалась науково-методична література для ПТНЗ. Не відповідають потребам темпи і обсяги видання навчальної літератури. Приміром, у 2004 році видано лише 14 найменувань підручників для навчальних закладів ПТО, у 2005 і 2006 роках – по 19 найменувань. На сьогодні загальна забезпеченість навчальних закладів профтехосвіти підручниками із загальнотехнічних і спеціальних дисциплін складає близько 70 відсотків. А з ряду професій машинобудування, металообробки, приладобудування, видобувної промисловості, транспорту і зв'язку вона не перевищує 30 відсотків¹¹.

Серед чинників, які негативно впливають на стан забезпечення учнів професійно-технічних навчальних закладів сучасною навчальною літературою, основним залишається залишкове фінансування. У 2006 році загальні бюджетні витрати на видання підручників і посібників для навчальних закладів всієї системи освіти склали близько 119 млн. грн., з яких на видання підручників для ПТНЗ спрямовано всього 3.836 тис. грн., тобто, лише 3,2 відсотки від загальної суми. У 2007 році із 120 млн. грн. для профтехосвіти було виділено 3,4 млн. грн. (2,8 %)¹².

Зрозуміло, що така ситуація не може не впливати на рівень кваліфікації випускників профтехучилищ. Дослідження сучасних науковців свідчать про те, що двоє із трьох роботодавців вважають рівень підготовки кваліфікованих

¹⁰ Інтерв'ю з головою Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти Катериною Самойлик, Голос України, № 45 (4045) від 15 березня 2007 року

¹¹ Там само.

¹² Там само.

робітників у державних професійно-технічних навчальних закладах низьким і таким, що не відповідає потребам виробництва.

Крім того, відсутній механізм взаємодії між профтехосвітою та сучасним ринком праці. Переважна більшість учнів ПТНЗ опановують професії сфери послуг, тоді як збільшилась потреба у виробничих професіях, зокрема токаря, фрезерувальника, слюсаря-інструментальника, ливарника тощо. До того ж, за даними Державної служби зайнятості у професійно-технічних навчальних закладах зараз готують у 3,5 рази менше кадрів з розрахунку на 10 тисяч населення, ніж у вищих навчальних закладах, тоді як ринок праці на 80 відсотків зацікавлений в робітничих професіях і менш ніж на 20 відсотків – у фахівцях з дипломами ВНЗ I-II та III-IV рівнів акредитації.

Ще однією проблемою є «непрестижність» освіти в професійно-технічних училищах. Це, з одного боку, пов'язано з низьким рівнем мотивації до професійної праці, ставленням суспільства до робітничої професії, її авторитетом у державі. А, з іншого боку, в суспільстві склався стійкий стереотип, що учень ПТУ – це не достатньо розвинена ані в моральному, ані в розумовому плані людина, недоук.

Вища освіта.

За останні 10 років кількість державних Вищих навчальних закладів зменшилася на 200, але, при цьому, виникло понад сто приватних. Кількість студентів виросла в шість разів без адекватного збільшення викладацького складу. До 30% університетів не проводять дослідницької роботи під час навчання, що призводить до ретрансляції застарілих знань.

Й надалі стоїть проблема необхідності фіксованої прив'язки розміру стипендії до прожиткового мінімуму (25—30%). Нині діючий закон установлює лише мінімальний рівень, даючи можливість підвищувати стипендію підзаконними актами. Крім того, у чинному законі „Про вищу освіту” залишається пункт, який передбачає, що рішення органів студентського

самоврядування мають дорадчий характер і це зводить поняття студентського самоврядування нанівець.

Також звертається увага на те, що чинна нормативна база, яка регулює в Україні питання поселення, виселення та проживання студентів у гуртожитках, є застарілою і не відповідає викликам часу. Адже на сьогодні молода людина вже не уявляє свого навчання без комп'ютерів та Інтернету. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 3 червня 1986 року №208 «Про затвердження Примірною положення про гуртожитки» та «Санітарні правила облаштування, обладнання та утримання гуртожитків для працюючих, студентів, учнівської молоді», затвержені Головним державним санітарним лікарем СРСР № 4719 від 1 листопада 1988 року, чинні й до сьогодні.

Реаліями сьогодення є застаріла матеріально-технічна база гуртожитків, що часто-густо не відповідає елементарним санітарним нормам. Незадовільного стану санвузли, зламані плитки та сантехніка, проблеми з опаленням, – цей перелік можна продовжувати довго. Щорічний косметичний ремонт забезпечується, як правило, за рахунок студентів. Це призводить до численних зловживань з боку адміністрації. Крім того, просто катастрофічною є проблема недостатньої кількості місць у студентських гуртожитках, що часто стає підставою для корупції. На практиці для того, щоб звільнити місця для „потрібних людей“, мешканці гуртожитків опиняються під тиском адміністрації, адже пару формальних доган виправдовують виселення. Часом маніпуляції з місцями та збором коштів на ремонти супроводжуються погрозами, залякуванням. Немісцеві студенти, цінуючи відносно дешеве місце в гуртожитку, змушені терпіти навіть порушення прав людини, власної честі та гідності”.¹³

Якщо подивитися на статистику, то в Україні є 88 тис. дітей, які потребують корекції. Це є ціла когорта людей, які не стільки потребують

¹³ Українська Гельсінська Спілка. <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1187753689>

корекції, як повноцінної освіти, реабілітації, логопедичної підтримки і тому подібне. Також є визнано, що в Україні неохоплені ніякими програмами близько 14 тис. 800 дітей з особливими потребами. Крім того, у 239 українських інтернатах перебуває близько 31 тис. дітей. В системі соціального захисту, у 56 дитячих будинків є близько 8 тис. дітей. І, якщо порівняти навчання неповносправної дитини у загальноосвітній школі і у спеціалізованому закладі (дитячих будинках, інтернатах тощо), то така дитина не отримує належної освіти та догляду, вона не має контакту з навколишнім світом.

Також важливим питанням залишається реалізація права на освіту національних меншин. Згідно зі статтею 4 Декларації ООН “Про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин” від 18 грудня 1992 року “Держави вживають відповідних заходів на те, щоб там, де це здійснимо, особи, що належать до меншин, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови або навчання своїй рідній мові здійснимо, особи, що належать до меншин, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови або навчання своїй рідній мові”.

За результатами останнього перепису населення 2001 року в Україні проживає понад 130 народностей, активно використовується 18 мов, з яких 13 - захищені Європейською Хартією регіональних мов або мов меншин – румунська, угорська, російська, тощо. Для 32,5% населення (близько 15 млн. громадян) рідною мовою є не українська.

Викликають конфліктність у сфері освіти й непередумані дії деяких органів влади.

Так, 25 грудня 2007 року Міністром освіти України підписано Наказ №1171 щодо зовнішнього тестування охочих вступати у ВНЗ (випускників загальноосвітніх шкіл) в 2008 році, яким запроваджено таке тестування винятково українською мовою (правда з відстрочкою у два роки). І це при тому,

що в Україні біля 1500 шкіл з навчанням на недержавній мові та 500 тис. учнів, які наразі навчаються мовами меншин.

Таке рішення Міністерства призводить до збільшення рівня соціального відчуження у суспільстві за рахунок молодих людей та дітей належних до мовних меншин.

Рекомендації.

- 1) Необхідно запровадити фінансування систему освіти на рівні 10% національного доходу відповідно до Закону України «Про освіту»;
- 2) Забезпечити повне охоплення хоча б початковою освітою усіх громадян України;
- 3) Розробити програму надання реального самоврядування навчальним закладам;
- 4) Запровадити програму підтримки сільських шкіл та вирівнювання їхнього матеріально-технічного, наукового забезпечення до рівня міських;
- 5) Розробити план розвитку навчальних закладів для осіб з особливими потребами;
- 6) Забезпечити доступ громадськості та керівників приватних навчальних закладів до системи управління освітою;
- 7) Розробити програму технічного переоснащення закладів освіти;
- 8) Створити Раду керівників учбових закладів, профільних міністерств та працедавців для адаптації навчальних процесів та трансльованих знань відповідно до потреб вітчизняної економіки та ринку праці;
- 9) Забезпечити виконання в освітянській галузі антидискримінаційних положень Конституції та законів України у сфері мовного регулювання.

4.

Право на участь у культурному житті суспільства як елемент запобігання соціальному відчуженню (право на культуру)

В Декларації ЮНЕСКО прийнятій в Мехіко 1982 року поняття «культури» визначене як сукупність “яскраво виражених рис, духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, які характеризують суспільство або соціальну групу”. Культура в такому розумінні включає в себе “крім мистецтва і літератури, способи життя людини, основні права людини, системи цінностей традиції та віри”.

Європейська соціальна хартія розглядаючи соціальне відчуження як один з найбільш негативних чинників сучасного суспільства, вказує що його подолання можливе за рахунок забезпечення доступу до фундаментальних соціальних прав – навчання, освіта, культура, тощо – та подолання соціально-культурних перешкод до цих прав.

На нашу думку **чотири основні групи ризику** мають найбільші шанси потрапити до стану соціальної ексклюзії у разі не забезпечення доступу до культури. Це **національні меншини, жінки, інваліди та малозабезпечені верстви населення**.

1. Національні меншини традиційно є менш захищеними на території держави де вони не є титульним етносом та часто стають об’єктам утисків з його боку. Нажаль, наразі в Україні спостерігаються процеси порушення законодавства в сфері прав людини щодо мовного регулювання. Окремими державними органами приймаються рішення, що суперечать стандартам та практиці прав людини.

За час що пройшов з набуття незалежності України кількість проблем в сфері вживання мов зросла, а саме питання - залишається вкрай заполітизованим; винесеним поза межі фахової дискусії у суспільстві. Відсутні реальні перспективи й дії державних органів щодо його розв’язання. В результаті недержавні мови вилучені зі сфер судочинства, телебачення і радіомовлення, роботи державних органів, Міністерством освіти і науки України прийнято програму фактичного переведення мережі національних

шкіл (наразі це 1,5 тис. шкіл, 500 тис. учнів) на навчання українською мовою. Мовні меншини в Україні перебувають на межі суспільного виключення – соціальної ексклюзії. При цьому, як не парадоксально, до мовних меншин в окремих регіонах України можна віднести й україномовну. Такий стан речей має бути об'єктом роботи з боку держави в напрямку підтримки та розвитку державної мови. Разом з тим така робота має провадитися через методи добровільного заохочення, а не шляхом витіснення регіональних мов або мов меншин України з різних сфер суспільного життя.

2. Інша вразлива група – жінки. Так, за даними на 2007 рік рівень середньомісячної зарплати жінки складав лише 70% від середньомісячної зарплати чоловіка. Також існують явні диспропорції у рівні зайнятості між чоловіками та жінками. Внаслідок економічної нерівності між статями ми можемо побачити, що жінки в своїй більшості мають менше грошей на долучення до культурних цінностей.

Згідно з Глобальним рейтингом гендерної рівності Всесвітнього економічного форуму станом на 2007 рік Україна спустилася на 57 місце з 48, що займала 2006 року опинившись нижче ніж Лесото, Намібія та Танзанія та ряду країн середньої Азії. Рейтинг рівності складався на основі чотирьох критеріїв. Економічної участі та можливостей, рівень освіти, політичні повноваження, здоров'я та тривалість життя. Україна займає 26 місце за економічним критерієм, 73 по рівню доступу до освіти, 74 місце по критерію здоров'я та 109 по представництву у владі. Жінки складають 54% населення і при цьому традиційно залишається основним об'єктом насильства в суспільстві. Близько 13% жінок ще в підлітковому віці зазнають тієї чи іншої форми насильства.

Проте, незважаючи на всі ці факти жінки все ж більше причетні до сфери культури ніж чоловіки. Що в принципі є традиційною ознакою європейського суспільства і прямо пов'язано з тим, що зараз вони все ж більш рівноправні з чоловіками, ніж приміром це було 100 років назад. Негативним

явищем є те, що близько 50% сукупної жіночої робочої сили в народному господарстві України виконують важку фізичну працю, що до благоустрою автошляхів, залізниць, метро. Це обмежує їхні соціальне право на захист здоров'я та взагалі негативно на них впливає.¹⁴

3. Малозабезпечені. Основним соціальним показником від якого відходять при визначенні межі бідності й мінімальної заробітної плати є прожитковий мінімум, що визначається Постановою Кабінету міністрів від 14 квітня 2000 року № 656. В цій постанові не враховано прибутковий податок, що сплачує кожен громадянин і занижено цілий ряд життєво важливих людських потреб. Так наприклад замість медичної норми 80 кілограм м'яса на рік в прожитковому мінімумі прописано лише 52 кілограма. Жінці на 5 років має вистачити однієї спідниці та трьох блузок на 5 років так само, як і чоловіку на той самий час виділяється один костюм та один комплект верхнього зимового одягу. Практично вижити на цей прожитковий мінімум не реально. Згідно зі звітом Державного комітету статистики “Соціальна захищеність населення України, за матеріалами вибіркового обстеження” майже половина респондентів (45,0%) відповіли, що вважають себе мало захищеними, 18,9% – зовсім незахищеними, 22,5% – частково захищеними, 11,8% – не змогли визначитися, і лише 1,8% респондентів почувають себе повністю соціально захищеними. Дані станом на березень 2006 року.

Згідно з Європейською соціальною хартією мінімальна заробітна плата має становити не менше 2,5 прожиткових мінімумів тоді, як станом на 2007 рік мінімальна заробітна плата становить 81% від прожиткового мінімуму(починаючи з 1 жовтня 2008 року прожитковий мінімум становить 498 гривень

¹⁴ <http://www.ozis.kr.ua/articles.php?lng=ua&pg=23>

або приблизно 70 євро, згідно з хартією вона має становити 1245 гривень або приблизно 175-180 євро. Середня ж заробітна плата має співвідноситися з мінімальною, як 1:3 тобто дорівнювати 3735 гривням або біля 533 євро. Станом на 2007 рік заробітна плата реально відповідає 70% заробітної плати 1990 року.

Кандидатами на соціальне відчуження є й **інваліди (4)**. Кількість інвалідів в Україні складає 15,6% від населення України тобто 2,67 мільйонів осіб, з яких працевлаштовані всього 390 тисяч чоловік. Причому не тільки через свою економічну вразливість, але й через те, що внаслідок хвороб їхня мобільність є обмеженою, що призводить до соціального відчуження та звуження кола спілкування. Разом це призводить до розвитку негативних, ескапістських тенденцій у особисто-психологічній сфері. При цьому у нас практично відсутні культурні установи в котрих люди з вадами зору чи слуху могли б долучитися до загальносвітової культури через доступні для них способи отримання інформації (сурдопереклад, азбука для сліпих).

Рекомендації

1. Державна політика в сфері мовного регулювання має бути приведена у відповідність до законодавства України та міжнародних зобов'язань в сфері прав людини; здійснюватися за активних консультацій з представниками мовних та національних меншин, громадськими організаціями;
2. Необхідно розробити та здійснити на державному рівні комплекс заходів, щодо вирівнювання доходів чоловіків та жінок в Україні;
3. Розробити та внести відповідні зміни до вітчизняного законодавства щодо посилення відповідальності за насильство в сім'ї;
4. Сприяти вилученню жінок з традиційно чоловічих професій, що вимагають важкої фізичної праці;

5. Створити спеціальну програму для долучення інвалідів до культурної спадщини суспільства;
6. Привести мінімальну заробітну плату у відповідність з вимогами Європейської соціальної хартії, тобто до рівня 2,5 прожиткових мінімуми;
7. Забезпечити можливість вільного пересування вулицями та державними установами, закладами освіти і культури людям з обмеженою рухливістю (на інвалідних візках) за рахунок обладнання зручних з'їздів, встановлення пандусів;
8. Привести рівень прожиткового мінімуму у відповідність до реальних соціальних стандартів.

5. Право на соціальну та медичну допомогу

За 17 років усі галузі нашої країни зазнали змін, крім медичної. Тут і далі залишається модель, створена за часів Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Медицина сьогодні потребує глибоких структурних змін. В Україні існує 13 відомств охорони здоров'я різного підпорядкування, що призводить до розпорошеності бюджетних коштів й на утримання яких витрачається 47% усього бюджету галузі. По суті відсутня єдина медична політика.

Щодо фінансування медицини можна констатувати, що з 2005 року воно щорічно збільшується на 30%. Разом з тим нарощування обсягів фінансування саме по собі не вирішує проблеми, яка полягає в тому, що сьогодні медицина залишається найменш реформованою галуззю. Наприклад, за останні 6 років витрати на охорону здоров'я зросли більше ніж у 4 рази, при цьому споживання ліків зросло в 3 рази, а смертність в абсолютному обчисленні – на 2%.

Основними джерелами фінансування української медицини є державний і місцевий бюджети. Причому 80% коштів виділяються саме з місцевих бюджетів.

Починаючи з 2001 року бюджетне фінансування медицини збільшилося з 5,4 млрд. до 21,1 млрд. грн. 2007 року (хоча, за експертними розрахунками, медичній сфері України потрібно мінімум 40 мільярдів гривень щорічно). Разом з тим кількість лікарів на 10 тис. осіб населення залишається незмінною – близько 50.

Відповідно до інформації Міністерства охорони здоров'я, на зарплату лікарів іде близько 70% усіх бюджетних коштів, що виділяються на медичну галузь. На закупівлю медичного устаткування – 6%, а на закупівлі медикаментів і лікувальних засобів – 11%.

Європейська обсерваторія зі справ охорони здоров'я у своїх матеріалах, присвячених медицині в Україні, зазначає, що якщо враховувати неофіційність багатьох платежів громадян, то на долю населення припадає 50% усіх витрат на охорону здоров'я.

Разом з тим, наприклад, первинна медична допомога отримує лише п'ять відсотків від фінансування галузі. Виникає ситуація, коли існує недостатньо розвинута мережа закладів первинної допомоги при «урізаному фінансуванні». За експертними оцінками, близько 60% смертей у сільських місцевостях можна було б уникнути завдяки ефективній медицині.

Ще одна сфера охорони здоров'я, яка просто викачує з громадян гроші, це фармацевтика. Представники різних фармацевтичних компаній часто підкуповують лікарів, щоб ті виписували рецепт на конкретні, досить дорогі ліки.

Так, якщо в 2002 році населення в приватному порядку купило ліків на 4,4 млрд. грн., то в 2007-му – на суму близько 12 млрд. Зараз в Україні працюють 11,2 тис. аптек (із них у держвласності – 2670), а також близько 6 тис. аптечних кіосків.

Надалі відсутнє законодавство, що чітко би визначало права пацієнтів. Воно є суперечливим та неузгодженим, що залишає простір для його невиконання. Зокрема, не визначені належно законом такі права пацієнтів, **як доступ до своєї медичної інформації, право на вибір чи відмову від лікаря або медичного закладу, право на відмову від медичного втручання тощо.**

За даними правозахисних організацій рівень дискримінації хворих на ВІЛ/СНІД, груп підвищеного ризику інфікування, зокрема, споживачів ін'єкційних наркотичних речовин та працівників сексіндустрії, залишається дуже високим. Це спостерігається насамперед з боку працівників правоохоронних органів, закладів охорони здоров'я, навчальних закладів. При цьому найчастіше порушуються встановлені законами вимоги про добровільне обстеження та нерозголошення лікарської таємниці, конфіденційність медичної інформації. Працівники правоохоронних органів, погрожуючи кримінальним переслідуванням, вимагають пройти обстеження на ВІЛ, інформація про позитивні результати розголошується, про що стає відомо не тільки в закладах охорони здоров'я, а й у дошкільних та шкільних установах, якщо інфікованою є дитина. Мають місце випадки відмови в наданні медичної допомоги або «звуженого» її обсягу. На цій підставі зростає стигматизація та маргіналізація людей, що живуть із ВІЛ/СНІД.

На підтвердження вищесказаного – зростання кількості справ, пов'язаних із порушенням медичної таємниці щодо людей, які живуть із ВІЛ/СНІД, а також порушенням прав цих осіб на отримання інформації щодо їх діагнозу.

Модельним нормативно-правовим актом, на якому має бути побудований національний закон відносно прав пацієнтів, є частина 2 Європейської Хартії про права пацієнтів «Чотирнадцять прав пацієнта». Дотримання цих прав призначено гарантувати «високий рівень охорони здоров'я людини та забезпечувати високу якість послуг, що надаються різними національними службами охорони здоров'я.

Іншою пострадянською проблемою є фактична відсутність системи інформування та освіти лікарів з питань прав пацієнтів. Відчуття безконтрольності, реальної неможливості бути притягненим до відповідальності за порушення прав пацієнта та їх незнання породжують найганебніші явища у медицині, значно знижують загальний рівень медичних послуг.

Існуючі механізми фінансування зменшують ефективність системи охорони здоров'я. По суті, державні фонди виділяють на компенсацію витрат існуючих медичних установ, а не на досягнення результатів у системі охорони здоров'я. У лікарень мало стимулів зменшувати кількість прийнятих хворих, оскільки фінансування й досі засноване на кількості ліжок-місць. Це стимулює порочні наміри, які виливаються в підвищення кількості безпідставних госпіталізацій. Перебування на лікарняному в Україні є одним з найдовших у Європі, у середньому 14,4 дні. Державні та громадські медичні установи все ще мають статус бюджетних одиниць з дуже обмеженими правами, стимулами управління та можливостями прийняття рішень, які б дозволили ефективніше використовувати ресурси. Розміщення бюджетних коштів засноване на списку схвалених статей за нормами, визначеними Міністерством охорони здоров'я. Хоча фінансування децентралізоване (80% загального фінансування розміщено на регіональному та місцевому рівнях), адміністрація закладів охорони здоров'я не має повноважень для відхилення від жорстко закріплених бюджетних статей. Бюджети чітко рознесені за статтями, а обсяг ресурсів, закріплений для кожної бюджетної статті окремо, строго регульований.

На одного хворого в стаціонарі на один день виділяється 4.92 грн. (це й на лікування, і на харчування), ще менше виділяється коштів на одне відвідування амбулаторно-поліклінічних установ – 0.42 грн.

За інформацією Міністерства охорони здоров'я на сьогодні майже 300 сіл з населенням від 500 до 1000 людей взагалі не мають медичних установ.

Також великою проблемою є стан первинної допомоги, яка зараз у занедбаному стані. Майже усі кошти в галузі ідуть на дороге стаціонарне лікування, тим часом як дешева первинна допомога забута. Україна має 5,94 лікарень на 100 000 осіб, що вище за середній показник в ЄС у 3,2 рази. Утримання такої кількості стаціонарних медичних закладів обмежує фінансування на інші цілі. Обсяг спеціалізованої медичної допомоги перевищує обсяг первинної, що перевертає типову «піраміду медичного забезпечення» з ніг на голову. Лікарі первинної допомоги складають лише 26 % від усіх лікарів, тим часом як у деяких країнах Європи ця частка досягає 50%. Україна має лише 3 354 з 33 000 необхідних терапевтів та сімейних лікарів, тому для надання повсякденної медичної допомоги використовуються госпіталі та амбулаторії, машини швидкої допомоги. За деякими даними, близько третини пацієнтів лікарень мали б лікуватись амбулаторно.

У листопаді 2007 року в Женеві на сесії Комітету ООН із економічних, соціальних і культурних прав розглядалася П'ята періодична доповідь України про заходи, спрямовані на виконання положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Розглянувши доповідь, Комітет ООН надав узагальнені рекомендації уряду України, серед яких були наступні положення:

«1. Комітет рекомендував державі-стороні активізувати дії з поліпшення якості та доступності охорони здоров'я в сільській місцевості, забезпечивши достатнє фінансування та посиливши громадські та мобільні медичні служби.

2. Комітет рекомендував державі-стороні продовжити свою діяльність та здійснити термінові заходи задля поліпшення доступності та ефективності профілактики ВІЛ для всього населення, а також лікування, догляду та підтримки людей, які живуть з ВІЛ/СНІД, у тому числі в тюрмах та слідчих ізоляторах, для боротьби з дискримінацією осіб з ВІЛ/СНІД та груп ризику, задля забезпечення конфіденційності інформації щодо ВІЛ-статусу особи, і

здля того, щоб замісна терапія та інші засоби профілактики ВІЛ стали більш доступними для людей з наркотичною залежністю.

3. Комітет рекомендував державі-стороні вжити невідкладних заходів для поліпшення профілактики туберкульозу та доступності спеціалізованого протитуберкульозного лікування та медикаментів, особливо у тюрмах, слідчих ізоляторах та відділеннях міліції, а також скоротити терміни обстеження затриманих на туберкульоз.»

Таким чином, найбільше порушень прав людини в медичній галузі пов'язано з правом громадян на кваліфіковану медичну допомогу, причому як на первинну, так і на вторинну й третинну. На другому місті – порушення обов'язку й умов надання медичної інформації. Головною причиною порушень прав людини, що тягнуть за собою соціальну ексклюзію й надалі залишається неререформованість методик, управління, фінансування та структури медичної галузі в Україні.

Рекомендації

1. Необхідно провести реформу медичної галузі в напрямку переходу від безоплатної до страхової медицини в якій основним шаблоном надання медичних послуг має стати саме «первинна» медицина;
2. Встановити рівень фінансування первинної медицини не нижче 20% усіх витрат на галузь охорони здоров'я;
3. Оптимізувати структуру закладів охорони здоров'я й забезпечити, за рахунок перегляду мережі спеціалізованих медичних закладів, розширення медичних закладів первинної медицини й доведення кількості лікарів у цій мережі до 50% від загальної кількості в системі МОЗ;

4. Переглянути структуру фінансування охорони здоров'я щодо мінімізації адміністративних витрат та збільшення витрат на безпосереднє лікування хворого;
5. Переглянути вітчизняні правила «госпіталізації» хворого з метою скорочення терміну перебування хворого на стаціонарному лікуванні;
6. Розробити програму виконання рекомендацій Комітету ООН із економічних, соціальних і культурних прав розглядалася щодо П'ятої періодичної доповіді України про заходи, спрямовані на виконання положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Висновки

Підсумовуючи вищенаведений моніторинг виконання Україною статті 30 Європейської соціальної хартії (переглянутої) можна зазначити, що, соціальне відчуження залишається однією з найбільш гострих, потенційно небезпечних й найменш вивчених проблем українського суспільства. Державні дослідження рівня соціального відчуження в Україні не проводяться. Відсутні методології та критерії оцінки соціального відчуження а, відповідно, - і будь-яка спрямована державна політика з подолання цього негативного й суспільно небезпечного явища. Визначення самого поняття «соціальне відчуження» відсутнє в українському законодавстві.

Державою не вживаються належні заходи для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до фундаментальних соціальних прав - роботи, житла, професійної підготовки, освіти,

культури і соціальної та медичної допомоги, що є вимогою статті 30 Європейської соціальної хартії.

Такі соціальні групи як **національні та мовно-культурні меншини, молодь, жінки, безробітні, інваліди та малозабезпечені верстви населення перебувають під значним ризиком потрапити до зони соціальної ексклюзії або вже перебувають в ній.**

Головними причинами високого рівня соціального відчуження в Україні є незабезпечення українцям ефективного доступу до фундаментальних соціальних прав - роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги, що є вимогою статті 30 Європейської соціальної хартії (ратифікованої в Україні Законом України №137-V від 14.09.2006). Українською державою не вживаються належні заходи з подолання психологічних та соціально-культурних перешкод користування цими правами; не виділяються адекватні для цього ресурси; не враховується думка громадськості та висновки міжнародних інституцій при виробленні державних рішень.

За попередніми оцінками в умовах відсутності регулярних досліджень і розробленої методології виміру рівня соціальної ексклюзії в нашій країні, у «зоні» соціального відчуження може перебувати від 50 до 83% населення України. При цьому, від 3 до 30% населенню України не забезпечено доступ до фундаментального права – на працю; від 10 до 40% - на житло; від 30 до 40% - на належну освіту та професійну підготовку; від 32 до 83% - на доступ до культури; не обраховується – на медичну та соціальну допомогу. Адже попри декларативне закріплення перерахованих прав держава неналежним чином забезпечує, або й не забезпечує взагалі, можливість та умови користування ними.

Такі явища надзвичайно небезпечні для всього українського суспільства. Адже, як відомо з досвіду європейських держав 20-30-их років ХХ ст.,

зростання почуття відчуженості в суспільстві сприяло поширення авторитарних та тоталітарних політичних режимів, феномену культу особи, вождізму.

Саме досягнення кращої реалізації особами своїх прав на працю, житло, навчання, освіти, культуру, соціальну та медичну допомогу – є єдиним ефективним способом боротьби з соціальним відчуженням, а це дослідження – спробою проаналізувати проблеми громадян України під час реалізації цих прав через призму боротьби з соціальним відчуженням та виробити рекомендації українським органам влади щодо поліпшення їх роботи у цій галузі й надати Раді Європи альтернативну інформацію щодо виконання Україною окремих положень Європейської соціальної хартії.

Президент громадської організації

«Правозахисна організація «Спільна Мета»

Руслан Бортнік

Авторський колектив:

Бортнік Р.О., Шкляр А., Бідняк Т., Семікоз М., Ковальчук А., Шушлебін Ю., Вольський О.